

# IN MEMORIAM

## Joshua A. Fishman (1926-2015)

*per Toni Mollà*

Joshua A. (Shikl) Fishman, un dels *Founding Fathers* de la sociolingüística, va faltar l'1 de març a la seua casa del Bronx, a Nova York. Amb ell, desapareix un dels investigadors més influents de la disciplina i un home compromés amb la causa de les llengües no hegemòniques, des que es va iniciar, amb el seu amic Uriel Weinreich, en l'estudi i la promoció del jiddisch —llengua judeogermànica que ha mantingut com a familiar (amb fills i néts) i a l'estudi de la qual va dedicar un dels seus primers treballs: *Yiddish in America* (1965).<sup>1</sup>

Efectivament, com molts altres científics socials, la recerca acadèmica de Joshua A. Fishman ha estat marcada per la pròpia biografia i, especialment, per la tradició jueva en què es va educar i viure fins a la darrera hora. Havia nascut el 18 de juliol de 1926 a Filadèlfia, Pennsilvània, en una família d'immigrants d'Ucraïna i Bessaràbia parlants de jiddisch i vinculats als Bünde, els grups socialistes jueus d'abans de la Segona Guerra Mundial. Segons explicava en un dels seus escrits, el seu pare, Aaron Fishman, li preguntava cada dia «Què has fet avui pel jiddisch?».<sup>2</sup> De menut, Joshua A. Fishman va iniciar la seua educació en jiddisch al Workmen's Circle Schools of Philadelphia. En aquell ambient, va establir una sòlida amistat durant l'adolescència amb Uriel Weinreich. En pocs anys, tots dos es van convertir en pioners de la sociologia de la llengua.<sup>3</sup> Després de graduar-se en Història, Fishman va cursar un postgrau en Psicologia i va perfeccionar els estudis de jiddisch amb Max Weinreich, pare d'Uriel, a la UCLA (Universitat de Califòrnia a Los Angeles). El 1951 va començar a treballar com a psicòleg del Jewish Educational Committee de Nova York, ciutat on s'havia traslladat i on es va doctorar en Psicologia social a la Columbia University.

L'any 1953, Uriel Weinreich va publicar *Llengües en contacte*,<sup>4</sup> el llibre que, juntament amb la Conferència organitzada per William Bright<sup>5</sup> a Los Angeles el 1964, marca l'origen simbòlic de la sociolingüística, encara que el concepte l'havia encunyat, segurament l'any 1949, el també americà H. C. Currie.<sup>6</sup> L'any 1958 Joshua A. Fishman ja va impartir un curs de sociologia del llenguatge a la City University of New York (CUNY) i també a Filadèlfia. S'iniciava així potser la biografia més prolífica en aquesta matèria —vista en conjunt, una obra vastíssima, que passa del centenar de llibres i s'allarga a milers d'articles, assajos o capítols

d'obres col·lectives. Ha estat professor a la University of Pennsylvania, Yeshiva University de Nova York, Princeton, Stanford i moltes altres universitats dels EUA. I també a l'Israel Institute for Advanced Study i a altres països. Mai no es va oblidar dels Yiddish Studies, als quals va dedicar recerques acadèmiques i una bona part de l'obra divulgativa als mitjans de comunicació, com ara els articles al *Forverts* sobre educació, bilingüisme i altres temes relacionats amb la recuperació de les llengües no hegemòniques.<sup>7</sup> La seua empatia amb aquests casos el van portar a participar en diverses iniciatives arreu del món, incloses Catalunya i el País Basc. De fet, ha estat fins a la mort membre honorari d'Euskaltzaindia (Acadèmia de la Llengua Basca) i ha mantingut contacte permanent amb estudiosos dels Països Catalans.

Sense dubte, les obres d'aquells dos amics, Uriel Weinreich i Joshua A. Fishman, van marcar els inicis de la sociolingüística<sup>8</sup> tal com l'entenem avui, i van esdevenir obres de referència en l'anàlisi social dels idiomes. De fet, la formació interdisciplinària dels pioners constitueix encara el solatge interpretatiu dels nostres treballs. Potser per això, la sociolingüística no és un camp d'investigació monolític, sinó que hi conflueixen diverses tradicions que fan difícil establir-ne uns contorns rígids. Ben al contrari, es tracta d'un domini tan obert com les mateixes activitats comunicatives. Les fronteres de la sociolingüística, conseqüentment, no són clares i el seu estatut científic és freqüentment qüestionat.<sup>9</sup> Es tracta, si bé ho mirem, d'una àrea de coneixement que s'estén entre la *ciència* i el *judici de valor* o, dit a la manera de Ralf Dahrendorf<sup>10</sup>, entre la *teoria* i la *ideologia*: una distinció, d'altra banda, que divideix en dos bàndols gairebé irreconciliables la ciència social.<sup>11</sup> Un camp que s'enriqueix com més va més amb aportacions provinents de la humanística (història, literatura, dret, política, etc.), les ciències socials teòriques i empíriques (sociologia, psicologia social, antropologia, etc.) i amb un objectiu integrador manifest.<sup>12</sup> El seu enfocament no pot ser unidireccional perquè el seu objecte d'estudi s'ha de considerar des de la multiplicitat de perspectives que determinen les condicions socials en què ocorre.<sup>13</sup>

Joshua Fishman esdevingué, ja en la dècada dels anys seixanta del segle passat, un dels investigadors més destacats. Segons ell mateix declarava: «els problemes més interessants que aborda la sociolingüística són aquells que es lliguen als desenvolupaments històrics de significació social duradora».<sup>14</sup> Entre les seues obres, cal destacar *Language Loyalty in the United States* (1966),<sup>15</sup> en què reflexiona sobre els efectes produïts per la immigració: la voluntat integracionista, d'una banda, i l'aparició dels moviments de lleialtat lingüística, de l'altra. En el camp de la política i la planificació lingüístiques, s'ha de destacar *Language and Nationalism* (1972), *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective* (1989) i *Reversing Language Shift* (1991).<sup>16</sup> Cal destacar, així mateix, les obres *Advances in the Sociology of Language* i *Advances in Language Planning*, i també *Sociología del Lenguaje*, un bon manual de la disciplina.<sup>17</sup> Joshua Fishman ha estat també director de l'*International Journal of the Sociology of Language*, potser la revista internacional més prestigiosa dedicada a la sociolingüística. Va seguir de prop els treballs del seu amic Charles Ferguson, conegut, en el nostre context, pel seu treball sobre la diglòssia (*diglossia*),<sup>18</sup> concepte utilitzat per primera vegada el 1959 per a descriure una situació sociolingüística en què dues varietats lingüístiques distribueixen

les seues normes d'ús d'una forma regular, estable i complementària. La varietat alta (*high variation*) és utilitzada en les situacions formals com ara la política, l'església, l'educació, els mitjans de comunicació i la literatura. La varietat baixa (*low variation*) és la varietat popular, utilitzada en privat i en situacions informals i no oficials. Joshua Fishman va ampliar l'esquema de Ferguson per a descriure qualsevol situació en què hi ha una diferenciació funcional entre dues varietats lingüístiques qualssevol, siguen o no de la mateixa llengua. Ara bé, Joshua Fishman no va donar mai al concepte de *diglossia* un caràcter negatiu ni el va utilitzar mai com a sinònim de substitució lingüística, tal com s'ha estès entre nosaltres. Ben al contrari, la va definir com un estadi desitjable (i estable) de distribució funcional de les dues llengües en contacte: «La diglossia és una distribució complementària, àmplia i a llarg termini, de les funcions entre les llengües d'una comunitat de parla i escriptura».<sup>19</sup>

Allunyat, voluntàriament, d'enfocaments linguocèntrics d'una certa sociolingüística, també d'encuny nord-americà, com ara la representada per William Labov,<sup>20</sup> Joshua Fishman va centrar el seu interès tant en l'anàlisi de la substitució lingüística com en la necessitat d'establir patrons de planificació i polítiques lingüístiques. En un cas i en l'altre, ha estat especialment atent a la rellevància dels factors socioculturals —i especialment, com el seu amic Charles Ferguson, a la transmissió familiar i la religió— en l'evolució d'aquests dos processos històrics. Fortament influït per la mentalitat jueva, atorga una importància cabdal als lligams entre la llengua (i la lleialtat lingüística) i els sentiments d'identitat grupal (l'etnicitat).

Durant molts anys, Fishman va mantenir contactes regulars amb diversos estudiosos dels Països Catalans, entre els quals destaquen —que jo sàpia de primera mà— Miquel Strubell i Jordi Ginebra. Personalment, vaig mantenir contactes regulars amb Joshua Fishman per la publicació del llibre *Llengües en contacte* d'Uriel Weinreich (1996) i, després, del seu *Llengua i identitat* (2001) a la Col·lecció Graella, que jo mateix dirigia a l'editorial Bromera. Una relació sempre càlida i educada.<sup>21</sup> En paral·lel, havíem mantingut un prolífic diàleg virtual a propòsit de les polèmiques secessionistes i disgregadores en diferents contextos mundials, com ara el blaverisme valencià, que Joshua Fishman seguia amb interès.<sup>22</sup> Fishman va venir a Barcelona per primera vegada el 1998 per assistir a un seminari del Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació de la Universitat de Barcelona i, el mateix any, va participar en el I Simposi Pompeu Fabra amb la conferència «Fabra, el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906 i el fenomen dels primers congressos en general», publicat dins *La lingüística de Pompeu Fabra*.<sup>23</sup> En el mercat català, s'hi poden trobar, a més, diversos treballs com ara «Tres casos amb (més o menys) èxit: l'hebreu modern, el francès al Quebec i el català a Espanya»<sup>24</sup> —en realitat, un capítol de *Reversing Language Shift*—, o l'article «El nou ordre lingüístic» que *Digithum*, la revista digital de la UOC va traduir fa uns anys.<sup>25</sup> L'any 2004 va rebre, també a Barcelona, el Premi Linguapax (UNESCO), atorgat a líders de la societat civil com a reconeixement a la tasca desplegada en el camp de la diversitat lingüística i l'educació multilingüe.

Moltes gràcies per tot, i per tant! ▣

1. Joshua Fishman (1965): *Yiddish in America: socio-linguistic description and analysis*, Bloomington, Indiana University Press / La Haia, Mouton.
2. En l'entrevista que li va fer Xavier Erize titulada «Construint fronteres positives», inclosa en el llibre *Llengua i identitat*, Fishman explica la tasca militant del seu pare respecte a la promoció del jiddish a Filadèlfia. Vegeu Joshua Fishman (2001): *Llengua i identitat*, Alzira, Bromera. Es tracta d'un recull de treballs de Fishman compilats per Erize, en col·laboració amb el mateix autor, que abasta des de 1980 fins al 2000 en què Fishman reflexiona sobre els principals temes que tenen plantejats les comunitats lingüístiques, com ara la relació entre la llengua i la identitat, i la conservació de la diversitat etnolingüística.
3. Als anys cinquanta, la sociologia americana va començar a interessar-se per la dimensió lingüística de determinats fets socials com ara les minories racials o els guetos. D'ací que la primera empenta als estudis sociolingüístics d'aquell context s'origina amb la intenció d'anitzar-ne la diversitat lingüística constitutiva dels EUA. Les relacions entre llenguatge i pobresa, els usos lingüístics dels guetos negres o la descripció de les varietats no estàndards de l'anglès i la seua relació amb la marginació social o la integració en seran els primers temes d'interès.
4. Uriel Weinreich (1996): *Llengües en contacte*, Alzira, Bromera.
5. William Bright (ed.) (1966): *Sociolinguistics. Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference 1964*, Mouton, La Haia/París.
6. Vegeu Francesc Vallverdú (1980): *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana*, Barcelona, Ed. 62.
7. Ell mateix ho explica a l'entrevista de Xavier Erize inclosa en Joshua Fishman (2001).
8. Des dels seus inicis, aquesta matèria ha alternat l'ús de dos conceptes —sociolingüística i sociologia del llenguatge— no sempre utilitzats com a sinònims totals. J. Fishman sempre va preferir parlar de *sociologia del llenguatge* perquè, segons la seua manera de veure les coses, aquesta enfoca la societat com un objecte més ampli que el llenguatge, mentre que el terme *sociolingüística* implica més aviat el contrari. Segons ell, la sociologia del llenguatge té un camp d'interès més extens i menys lingüecèntric. El mateix Fishman i altres autors distingeixen, a més, entre macrosociolingüística (*macro-sociolinguistics*) i microsociolingüística (*micro-sociolinguistics*). En la primera, preval l'enfocament sociològic i la llengua hi és considerada com una variable de l'estructura social entre moltes altres. La microsociolingüística, en canvi, posa l'èmfasi en la llengua com a mitjà d'interacció i com a símbol comunitari. Vegeu Toni Mollà (2000): *Manual de sociolingüística*, Alzira, Bromera, i Emili Boix, i F. Xavier Vila (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*, Barcelona, Ariel. Podeu consultar, així mateix, F. Moreno Fernández (1988): *Sociolingüística en EE.UU. (1975-1985)*. *Guia bibliogràfica crítica*, Màlaga, Libreria Ágora; i (1999): *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*, Barcelona, Ariel.
9. De fet, és imprudent parlar, ara per ara, de la sociolingüística com una ciència social *stricto sensu*. Ben mirat, no ha desplegat una metodologia ni un conjunt de tècniques pròpies ni tan sols un corpus terminològic particular que permetia classificar-la com a tal. Es tracta, amb tot, d'un camp d'investigació permeable a les demandes socials que, tot i la seua feblesa *científica*, compleix una funció crítica de primer ordre. Vegeu Toni Mollà (2014): «Conversa amb Rafael-Lluís Ninoyles», *l'Espill*, 47.
10. Ralf Dahrendorf (1966): *Sociedad y libertad*, Madrid, Tecnos.
11. Siga com vulga, l'anàlisi social sense judicis de valor és especialment difícil quan es tracta d'estudiar temes amb els quals l'investigador no guarda la distància de seguretat necessària. En aquest sentit, la sociolingüística és una disciplina en què la majoria dels estudiosos, com els mateixos Weinreich, Ferguson i Fishman, hi estem immersos valorativament. Ben sovint, la mateixa elecció del tema d'estudi ja connota aquesta valoració subjectiva. Al cap i a la fi, les passions i els desitjos formen part també de la investigació malgrat la nostra manifesta intenció d'objectivitat. La «desfiguració ideològica» contra la qual alerta Dahrendorf és un perill constant per a l'investigador social.
12. Aquesta problemàtica no és exclusiva de la sociolingüística. La ciència política o les ciències de la informació han passat per aquest mateix estadi de «ciències-cruïlla» o «ciències-síntesis»; és a dir, d'àmbits de confluència de diverses ciències. Sobre aquesta discussió, podeu consultar M. Duverger (1981): *Métodos de las ciencias sociales*, Barcelona, Ariel. Sobre les ciències de la informació, vegeu M. Moragas (1981): *Teorías de la Comunicación*, Barcelona, Gustavo Gili, i també Miquel Rodrigo (1989): *Los modelos de la comunicación*, Madrid, Taurus. Quant a la sociologia estricta, podeu consultar Salvador Giner (1983): *Sociología*, Barcelona, Península; José F. Tezanos (1987): *La explicación sociológica: una introducción a la sociología*, Madrid, UNED, i T. B. Bottomore (1966): *Iniciació a la Sociología*, Barcelona, Ed. 62. Des de la psicologia social, vegeu P. Notó i M. Panyella (1986): *Introducció a la Psicología Social*, Barcelona, Ed. 62.

13. En aquest sentit, el repte de la sociolingüística és, d'una banda, trobar l'estructura formal —el paradigma— que permeti parlar d'una perspectiva teòrica sòlida. I, de l'altra, atendre els reptes socials de la transformació continuada de l'ús lingüístic, els (nous) sistemes comunicatius i les (noves) dinàmiques econòmiques, socials, culturals i polítiques que imposa la societat. La sociolingüística ha d'assolir alguna mena de validació teòrica i científica general, però, alhora, ha de posar a prova continuada els seus aparells formals amb el contrast amb l'experiència viscuda, amb les estructures socials concretes i els (nous) factors que la condicionen. És en aquest sentit que l'evolució i la diversitat de la sociolingüística s'ha d'interpretar d'acord amb les coordenades històriques i socials en què s'esdevé la investigació. Amb tot, l'estatus científic de la sociolingüística, com el de qualsevol disciplina, l'atorga la tendència cap a la comprensió racional i objectiva d'una zona de la realitat (Giner, 1983).
14. Vegeu Xabier Erize (2001) (ed.): «Introducció» a Joshua A. Fishman (2001).
15. J. A. Fishman (1991): *Language Loyalty in the United States*, La Haia, Mouton.
16. J. A. Fishman (1973): *Language and Nationalism. Two Integrative Essays*, Rowley (Massachusetts), Newbur House Publishers; (1989): *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*, Clevedon, Multilingual Matters; (1991): *Reversing Language Shift*, Clevedon, Multilingual Matters.
17. J. A. Fishman (ed.) (1971-1972): *Advances in the Sociology of Language*, La Haia, Mouton, 2 vols.; (1974): *Advances in Language Planning*, Mouton, La Haia; (1979): *Sociología del lenguaje*, Madrid, Cátedra.
18. Charles Ferguson (1983): «Diglossia», *Quaderns de Ponent*, núm. 3/4, Lleida.
19. Vegeu, per exemple, «Sociolingüística (i identitat ètnica)», dins Fishman (2001).
20. William Labov va ser l'autor americà més destacat quant a les investigacions sobre comunitats lingüístiques delimitades i les anomenades *llengües urbanes*, i també un dels precursors d'aquesta disciplina en la seua vessant *variacionista*.
21. «Dear Prof. Molla: Only yesterday I received a copy of my Catalan book via X. Erize. It is very well produced and I never cease to be amazed at the European ability to put out small paperbacks on the most recondite topics and to do so inexpensively. I want to thank you for your friendship over so many years.» (Correu electrònic de divendres, 22 de febrer de 2002).
22. «Dear Prof: I am hoping that you can refer me to impartial and empirical studies of the Catalan/Valencian issue, hopefully in any major European language other than French. I have found that this request upsets many individual on both sides of the issue and I apologize in advance if it also upsets you. I am particularly looking for good academic level material that I can pass on to my students and most of them read only English. I will be very grateful for any assistance you can give me. Bestwishes! Joshua A. Fishman» (Correu electrònic de dimarts, 19 de febrer de 2002).
23. J. Ginebra, R. D. Martínez Gili i M. À. Pradilla (eds.) (2000): *La lingüística de Pompeu Fabra*, Alacant, IIFV/URV, 2 vols. L'origen d'aquest llibre és el Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra», organitzat pel Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, que va tenir lloc a Tarragona els dies 14, 15 i 16 de desembre de 1998.
24. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 11 (1993), pp. 19-47.
25. *Digithum*, 3 (2001), <<http://journals.uoc.edu/index.php/digithum/article/view/590>>.

Toni Mollà és periodista, sociòleg i escriptor. La seua dedicació a la sociolingüística ha estat una constant al llarg de la seua trajectòria. És autor de diversos llibres d'aquesta matèria.